

MARTA CZEKAJ, TOMASZ WOJEWODZIC¹

BYDŁO W KARPATACH POLSKICH – ZRÓŻNICOWANIE PRZESTRZENNE I DYNAMIKA ZMIAN²

Abstrakt. Opracowanie podejmuje zagadnienia koncentracji i wycofywania się gospodarstw rolnych w Karpatach Polskich z chowu bydła. Głównym celem badań było dokonanie delimitacji badanego obszaru ze względu na zmiany w skali chowu bydła w latach 2004–2009. W toku badań na podstawie danych Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa dokonano oceny zmian w pogłowie i liczbie stad w poszczególnych gminach. Wskazano również perspektywę chowu bydła w tym rejonie Polski w warunkach zmieniającej się WPR. Obserwacja dynamiki zmian pozwoliła stwierdzić, że we wszystkich gminach badanego obszaru nastąpiło zmniejszenie liczby stad, w większości gmin miało miejsce również zmniejszanie się pogłowia bydła. Omawiane procesy najsilniej przebiegały na obszarach górskich i podgórskich województwa podkarpackiego. Występujący w latach 2004–2009 spadek pogłowia bydła sięgający 15,6%, przy spadku w tym samym okresie liczby stad o 26,6%, można interpretować jako przejaw procesu koncentracji ekonomiczno-organizacyjnej (głównie zwiększanie liczebności zwierząt w stadach). Procesy koncentracji produkcji nie nadążają za procesami wycofywania się rolników z chowu zwierząt, co stanowi duże zagrożenie dla utrzymania walorów krajobrazu obszarów górzystych.

Słowa kluczowe: bydło, gospodarstwo rolnicze, Karpaty Polskie, pogłowie bydła, stado bydła

WPROWADZENIE

Warunki topograficzne i przyrodnicze obszarów górzystych Karpat Polskich znacznie utrudniały i utrudniają na tym terenie rozwój roślinnej produkcji towarowej. Tradycyjnie już gospodarka rolnicza na tym obszarze rozwijała się na podsta-

¹ Autorzy są pracownikami Uniwersytetu Rolniczego im. H. Kołłątaja w Krakowie (e-mail: martaczekaj@poczta.onet.pl; rrtwojew@cyf-kr.edu.pl).

² Praca zrealizowana w ramach projektu pt. *Dywestycje w gospodarstwach rolniczych – istota, zakres, skutki* nr 3913/B/H03/2011/40, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

wie produkcji zwierzęcej wykorzystującej pasze bezwzględne (głównie z użytków zielonych). W produkcji tej istotną rolę pełnił chów bydła. Początkowo wykorzystywane ono było jako źródło zaopatrzenia w mięso, z czasem stało się dostawcą mleka i siły pociągowej. Od XIII wieku chów zwierząt gospodarskich zaczął ustępować uprawie zbóż, które zajmowały coraz większą powierzchnię kosztem zarywanych łąk i pastwisk. Krowy mleczne nie miały istotnego znaczenia gospodarczego w tym okresie, bowiem małe zapotrzebowanie na mleko powodowało, że dochody z tej produkcji były niewielkie. Z czasem sytuacja zaczęła się zmieniać.

Chów bydła stawał się coraz popularniejszy, a świadczyć o tym mogą na przykład wystawy rolnicze, które datują się w Polsce Południowej już od czasów zaboru austriackiego. Tego rodzaju spotkanie było wydarzeniem, które ściągało rolników z najbardziej odległych miejsc, jak również umożliwiało rozbudzenie zainteresowania nowymi bądź bardziej specjalistycznymi kierunkami produkcji, w tym hodowlą bydła. Pierwsze wystawy bydła hodowlanego odbyły się m.in. w Krakowie w 1897 roku, w Nowym Targu w 1899 roku [Szarek i in. 2009]. W drugiej połowie XX wieku hodowcy prezentowali zwierzęta na wystawach w Przemyślu, Rzeszowie, Jarosławiu, Tarnowie, Rymanowie, Jaśle, Nowym Sączu, Nowym Targu i Białej Krakowskiej. W 1871 roku odbyła się pierwsza wystawa nabiału w Monarchii Austro-węgierskiej, kolejne – w 1903 roku w Przemyślu i w 1906 roku w Rzeszowie.

Szybki postęp w chowie i hodowli bydła zauważyć można od początku XX wieku do momentu wybuchu I wojny światowej. Poprawa ta dotyczyła głównie ograniczenia i ujednoczenia ras występujących w Polsce [Pawlak 2008]. Doświadczenia obu wojen światowych, a w szczególności drugiej, w ogromnym stopniu zniszczyły dorobek hodowlany bydła, m.in. na skutek jego konfiskaty jako tzw. kontyngentu na zaopatrzenie wojska.

Intensyfikacja produkcji rolniczej w okresie powojennym, wywołana zwiększeniem zapotrzebowania na produkty rolne, spowodowała wzrost intensywności produkcji oraz stopniowy odwrót od „tradycyjnych – ekstensywnych” metod wytwarzania żywności. Szczególne bariery w zwiększaniu intensywności produkcji rolniczej napotkały tereny górskie. Miało to zasadniczy wpływ na powstanie dużych dysproporcji między rolnictwem górskim a rolnictwem na obszarach o korzystniejszych warunkach gospodarowania.

Postawienie rolnictwa w obliczu nowych uwarunkowań ekonomicznych (transformacja gospodarki, integracja ze strukturami Unii Europejskiej, globalizacja) oraz permanentnej konkurencji zachwiało utrwalały przez wiele wieków sposób gospodarowania. Produkcja zwierzęca prowadzona na podstawie wypasu zwierząt została znacznie ograniczona. Jednocześnie nastąpiły istotne zmiany w pogłowie i liczbie stad zwierząt trawożernych (szczątkowa produkcja owczarska, drastyczne ograniczenia chowu bydła).

UWAGI METODYCZNE

Produkcja zwierzęca z dominacją zwierząt trawożernych prowadzona na obszarach o dużych utrudnieniach przyrodniczych pozwala nie tylko na generowa-

nie dochodu dla rodzin rolniczych, ale również stanowi element pielęgnacji agrocenoz. W wielu przypadkach wypas zwierząt jest zabiegiem profilaktyki przeciwpożarowej. Bogactwo przyrodnicze trwałych użytków zielonych jest jednak w Polsce zagrożone. Zaprzestanie wypasania zwierząt, szczególnie na terenach odległych od gospodarstwa lub o utrudnionym dostępie, powoduje zachwaszczenie i powolne zadrzewienie cennych użytków zielonych. Ograniczenie wypasu zwierząt, a w dalszej kolejności również wykaszania użytków zielonych, zwiększenie powierzchni nieużytków, będące efektem ograniczania chowu zwierząt trawożernych, w niekorzystny sposób wpływa również na estetykę krajobrazu. Istnieje zatem potrzeba śledzenia i oceny procesów wycofywania się gospodarstw rolniczych z tego typu produkcji.

Celem opracowania jest ocena dynamiki zmian oraz zróżnicowania przestrzennego w skali chowu bydła na obszarze Karpat Polskich, w tym w szczególności: delimitacja tego obszaru pod względem natężenia pogłowia bydła, identyfikacja obszarów (gmin) o największym regresie w liczebności zwierząt i liczbie stad oraz wskazanie perspektyw chowu bydła w Karpatach Polskich.

Głównym źródłem danych dla przeprowadzonych analiz były dane z rejestrów ARiMR za lata 2004–2009. Obliczenia zostały wykonane dla poszczególnych gmin. Granice krain geograficznych nie pokrywają się z granicami jednostek administracyjnych, dla których podawane są na ogół dane statystyki masowej. Dlatego też, aby wyszacować poszczególne kategorie ekonomiczne dla Karpat Polskich, zsumowano wielkości dla gmin, których ponad połowa powierzchni zlokalizowana jest na omawianym terenie. W celu poprawy przejrzystości prezentowanych wyników poddano je agregacji, wydzielając obszary geograficzne (Pogórze Zachodniobeskidzkie, Beskidy Zachodnie, Pogórze Środkowobeskidzkie, Beskid Niski, Bieszczady) i administracyjne (strefa zachodnia – gminy województwa śląskiego, strefa środkowa – gminy województwa małopolskiego, strefa wschodnia – gminy województwa podkarpackiego).

POGŁOWIE BYDŁA W KARPATACH POLSKICH

Polska posiada bogate tradycje chowu i hodowli bydła. Największy rozkwit tej gałęzi produkcji miał miejsce przed II wojną światową, kiedy to pogłowie tego gatunku zwierząt osiągnęło poziom 10,6 mln sztuk, w tym około 7,3 mln sztuk krów mlecznych. W ostatnich dekadach XX wieku liczebność bydła uległa znacznej redukcji, osiągając najniższy pułap w latach 2003–2004 (około 5,2 mln sztuk). W ostatnich latach pogłowie bydła powoli się odbudowuje, a hodowana liczba zwierząt tego gatunku przekroczyła już 5,7 mln, co daje obsadę na poziomie około 35,3 sztuk na 100 ha UR. Jednocześnie występuje bardzo duże regionalne zróżnicowanie tego parametru – od 10,1 sztuk na 100 ha UR w województwie zachodniopomorskim do 78,4 sztuk na 100 ha UR w województwie podlaskim.

Popularność chowu bydła determinowana jest przez wiele czynników o charakterze przyrodniczym i ekonomicznym. Znaczenie czynników ekonomicznych (relacje cen produktów do cen środków produkcji, wysokość subsydiów produk-

cyjnych itd.) ciągle wzrasta i istotnie wpływa na stopień koncentracji, skalę i intensywność produkcji.

Intensywny chów bydła pozwala na wykorzystanie tzw. efektów skali, łącząc się często jednak z szeregiem różnorodnych problemów, dotyczących zwiększonej zapadalności na choroby metaboliczne oraz wymion i kończyn, a także zaszuszenia i gorszej płodności zwierząt [Nowak i Mikuła 2008].

Aspektem często rozpatrywanym przy ocenie uwarunkowań produkcji zwierzęcej jest współpraca producentów z odbiorcami surowca. Coraz częściej podnoszone są głosy, że marże narzucane przez sieci handlowe są zbyt wysokie, szczególnie w odniesieniu do produkcji mleka. Marże dla pieczywa to około 10%, dla wędlin od 8 do 25%, a narzucane na artykuły mleczarskie nierzadko przekraczają 100% [Rymanowski 2009]. Wysokie marże to problem nie tylko polskich producentów, dotyczy on także rolników we Francji, Niemczech i Danii, coraz częściej pojawiają się opinie, że: „Konsumenci płacą coraz więcej, a rolnicy zarabiają coraz mniej – przeczy to podstawowym zasadom ekonomii” [Kautz 2009].

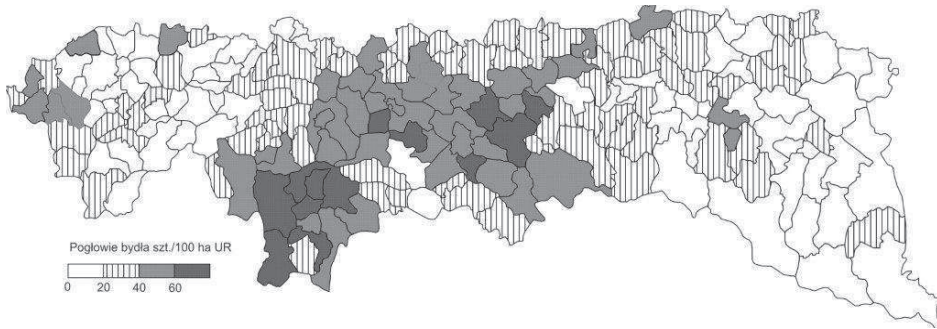
Na osiągnięte wyniki produkcyjne wpływ mogą mieć również uwarunkowania związane z przyrodą, bowiem „...brak zagrożenia ze strony sił przyrodniczych lub zbyt duże zagrożenie z ich strony nie daje okazji do udoskonalania środków pracy, a przez to do głębszego sięgnięcia do zasobów przyrody. Nie bezwzględna urodzajność gleby, lecz jej zróżnicowanie i różnorodność jej naturalnych plodów stanowi naturalną podstawę społecznego podziału pracy i pobudzenia człowieka poprzez zmiany w środowisku naturalnym, w którym on przebywa, do urozmaicenia własnych potrzeb, uzdolnień, środków pracy i sposobów pracy” [Sitnicki 1986].

Warunki przyrodnicze Karpat Polskich sprawiają, że wybór produkcji rolnej jest bardzo często znacznie ograniczony. Trwałe użytki zielone, chociaż wydają się być najlepszą przyrodniczą i produkcyjną kulturą rolną dla obszarów górskich w Karpatach Polskich, są we względnym niedoborze, bowiem ich udział w powierzchni ogólnej stanowi około 19,7%. Są więc te tereny z jednej strony obiecujące pod względem możliwości zwiększania areалу przeznaczonego pod łąki i pastwiska, wykorzystywanego przecież w dużej mierze w chowie bydła. Z drugiej strony jednak, jak wskazują badania, wraz ze wzrostem wysokości nad poziomem morza oraz zwiększeniem nachylenia terenu notuje się spadki plonu dla użytków zielonych, co powoduje, że powierzchnia niezbędna na wyżywienie jednego zwierzęcia ulega zwiększeniu. Trudno jednak na tych obszarach znaleźć lepsze przeznaczenie dla użytków rolnych – uprawiane na gruntach ornych rośliny nie dają na tych terenach zadowalających plonów, a ten podtrzymywany wciąż kierunek wykorzystywania użytków wynika z zaszczości historycznych i regionalnych deficytów żywności, odczuwalnych przez mieszkańców Karpat Polskich, zwłaszcza na przełomie XIX i XX wieku [Musiał 2008].

Chociaż pogłowie bydła w Polsce uległo pewnej stabilizacji, to na obszarach górzystych wciąż następuje ograniczanie tej gałęzi produkcji rolnej. W ciągu lat 2004–2009 pogłowie tego gatunku zwierząt w gminach karpacczych zmniejsza-

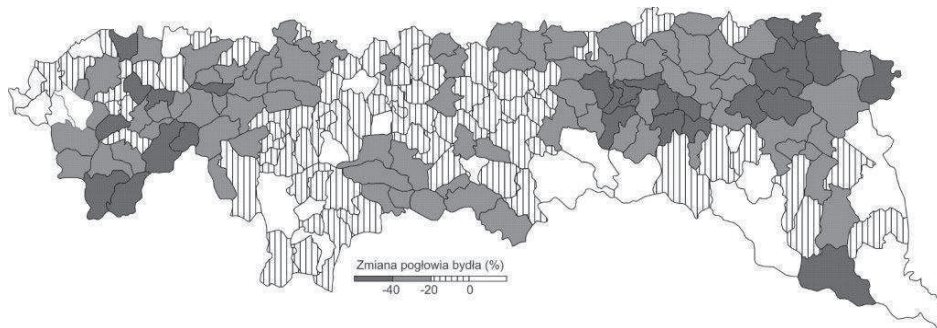
szyło się z 270 tysięcy do około 228 tysięcy sztuk. Również obsada zwierząt, wynosząca jeszcze w 2004 roku 30,1 sztuk na 100 ha, zmniejszyła się w ciągu pięciu kolejnych lat o ponad 15%.

Największa liczba zwierząt utrzymywana jest w okolicach Nowego Targu i Nowego Sącza, co wynika zarówno z uwarunkowań historycznych, jak i z najlepiej rozwiniętej sieci skupu mleka. Obszarami o znacznym zaawansowaniu procesów wykluczania z produkcji bydła pozostają obszary południowej części województwa podkarpackiego (głównie Bieszczady Zachodnie i Góry Sanocko-Turczańskie) oraz obszar byłego województwa bielskiego (Beskid Śląski, Beskid Żywiecki, Beskid Makowski, Beskid Mały, Kotlina Żywiecka) – rysunek 1.

RYSUNEK 1. Obsada bydła w Karpatach Polskich w 2004 roku
 FIGURE 1. Cattle density in the Polish Carpathian Mountains in 2004
 Źródło: Na podstawie rejestru ARiMR.

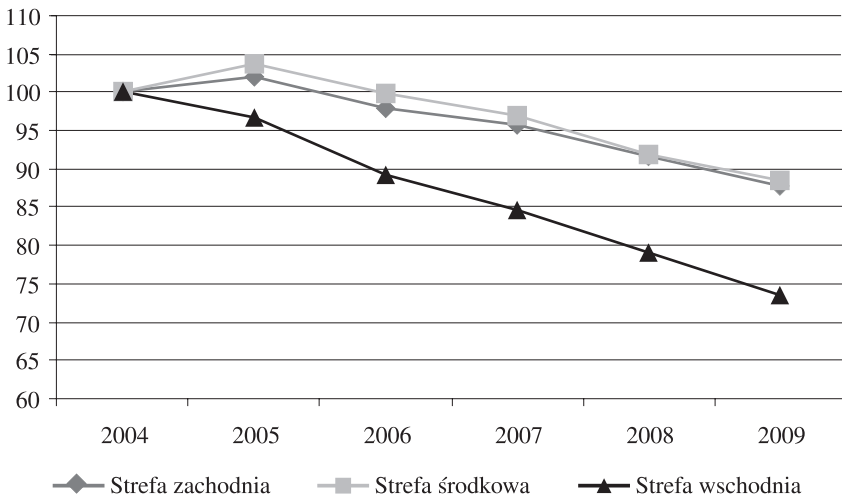
Zagregowane dane wskazują na dalszą polaryzację natężenia procesu ograniczania chowu bydła w Karpatach Polskich. W latach 2004–2009 najszybciej ograniczanie pogłowia bydła następowało we wschodniej i zachodniej części regionu (rysunek 2). Szczególnie duże zmniejszenie pogłowia bydła zaobserwowano na Pogórzu Środkowobeskidzkim, wyszacowane na blisko 28%. Stosun-

RYSUNEK 2. Skala procesu ograniczania pogłowia bydła w Karpatach Polskich w latach 2004–2009
 FIGURE 2. Limiting of cattle density in the Polish Carpathian Mountains in 2004–2009
 Źródło: Na podstawie rejestru ARiMR.

kowo niewielkie ubytki pogłowia, rzędu 2%, stwierdzono w Tatrach i na Skalnym Podhalu. Gminami, na których terenie proces ograniczania pogłowia zaznaczył się szczególnie mocno były: Cisna (-68,35%), Jedlicze (-56,6%), Jasło (-54,0%) i Koszarawa (-53,9%). Jedynie w przypadku 22 gmin odnotowano zwiększenie liczby utrzymywanych zwierząt. W grupie tej znalazły się zarówno gminy o dużej obsadzie zwierząt (m.in. Czarny Dunajec, Nawojowa, Besko), jak i bardzo małej (Komańcza, Lutowiska, Ustrzyki). Wśród gmin o ponadprzeciętnej obsadzie największy względny przyrost pogłowia stwierdzono w gminach: Wieprz (+ 22,5%), Czechowice-Dziedzice (+18,9) i Besko (+17,5).

Analiza przestrzenna wykazała południkowe zróżnicowanie procesu ograniczania pogłowia zwierząt w Karpatach Polskich. Najszybciej proces ten przebiegał we wschodniej ich części. W części zachodniej i środkowej w 2005 roku nastąpił niewielki wzrost pogłowia, po czym zaobserwowano tendencje podobne jak w części wschodniej (rysunek 3).

RYSunEK 3. Zmiany pogłowia bydła w Karpatach Polskich (2004 r. = 100)

FIGURE 3. Changes in the cattle population in the Polish Carpathian Mountains (2004 = 100)

Źródło: Na podstawie rejestru ARiMR.

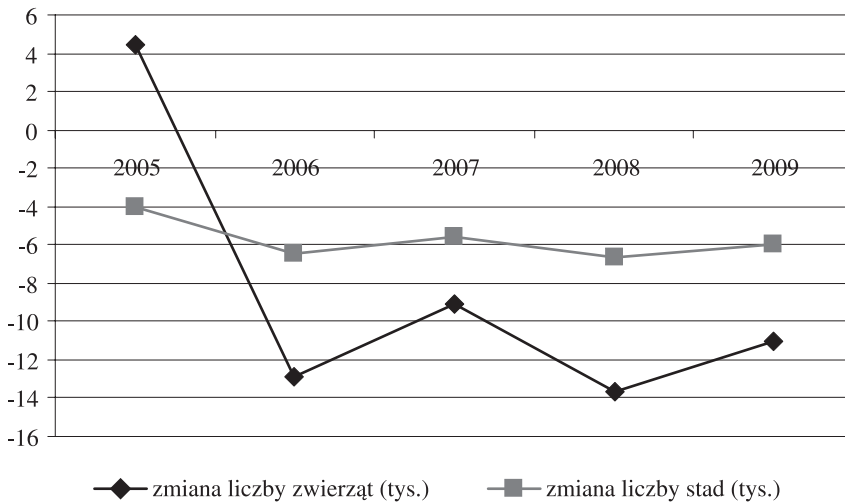
Ocenia się, że w regionie Karpat Polskich występuje niedobór inwentarza trawożernego, a więc także bydła. Literatura podaje, że zachowując zasady rozwoju zrównoważonego, na obszarze tym inwentarz trawożerny można zwiększyć o 91,3% w stosunku do stanu obecnego tego pogłowia. Obszar gór i pogórzy jest świetną lokalizacją dla rozwoju chowu bydła na podstawie produkowanych i skarmianych na miejscu pasz objętościowych. Problemem może być jednak szybkie powiększenie pogłowia bydła, tak aby było ono adekwatne do potencjału paszowego Karpat Polskich [Musiał 2008].

Rozwój chowu bydła może być także zahamowany przez inne czynniki, związane z szeregiem uwarunkowań społeczno-historycznych w Karpatach Polskich. Jako pierwszy czynnik można tu wskazać małą powierzchnię gruntów użytkowanych przez 1 rolnika. Skutkiem tego w sytuacji wyboru przeznaczenia uży-

skanych z produkcji rolniczej dochodów na dalszy plan spychane są wydatki inwestycyjne, pierwszeństwo zaś mają wydatki na utrzymanie rodziny. Wymuszane przez wolny rynek obniżanie kosztów i związane z tym zwiększanie skali produkcji staje w się w tej sytuacji coraz mniej realne.

LICZBA STAD BYDŁA – UPADEK GAŁĘZI CZY KONCENTRACJA PRODUKCJI

Przystąpienie Polski do struktur Unii Europejskiej spowodowało w pierwszych latach istotny wzrost cen skupu żywca wołowego, co nie pozostało bez wpływu na pogłowie bydła w Polsce. Zmiany te widoczne były również na obszarze Karpat Polskich, gdzie po wzroście pogłowia w 2005 roku w kolejnych latach następował systematyczny jego spadek (rysunek 4). Znaczącej redukcji uległa również liczba stad bydła. Jeszcze w 2004 roku chów bydła prowadzony był w około 108 tysiącach siedzib stad³, podczas gdy w 2009 roku – już tylko w niespełna 80 tysiącach (spadek o 26,6%). Jednocześnie w tym samym okresie zaobserwowano wzrost średniej wielkości stada z 2,5 do 2,9 sztuk. Jak pokazują przedstawione dane liczbowe, w analizowanym okresie nastąpiło wykluczanie chowu bydła z co czwartego gospodarstwa. Co roku z utrzymywania tej grupy zwierząt rezygnowało od 4,0 tysięcy do 6,7 tysięcy gospodarstw.

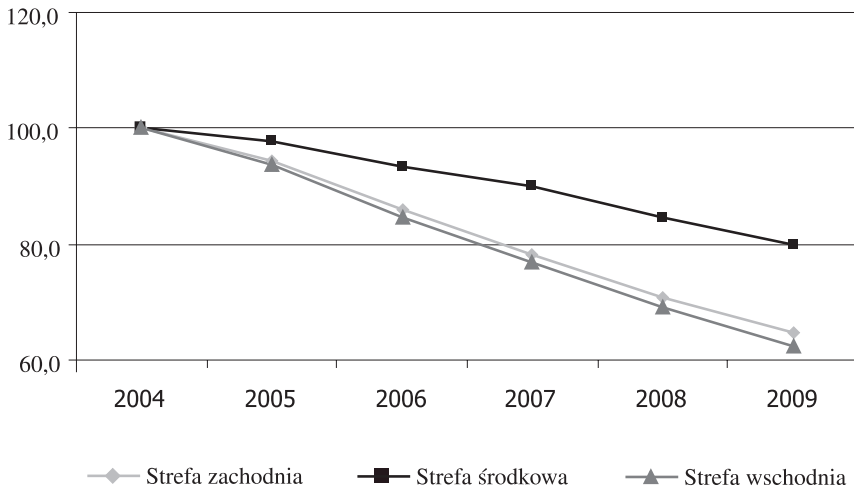

RYSUNEK 4. Zmiany pogłowia i liczby stad bydła w Karpatach Polskich (indeks łańcuchowy)
 FIGURE 4. Changes in the cattle population and in cattle herd number in the Polish Carpathian Mountains (chain index)

Źródło: Na podstawie rejestru ARiMR.

³ Siedziba stada jest to wyodrębniona część gospodarstwa, w której przebywa dane stado bydła, a każda sztuka bydła z danego stada posiada ten sam status epizootyczny. Numery poszczególnych siedzib stad nadawane są przez ARiMR i przysyłane wraz z paszportami do danego rolnika. Każde gospodarstwo utrzymujące zwierzęta gospodarskie posiada oddzielny numer stada, w przypadku jednak gdy gospodarstwo utrzymuje zwierzęta pod kilkoma adresami, każdy z tych adresów będzie stanowić oddzielne stado i posiadać swój numer.

Obserwując zmiany w liczbie stad zwierząt, podobnie jak w przypadku ich pogłównia, wyraźnie widać polaryzację Karpat Polskich. Redukcja stad następowała szybciej we wschodniej i zachodniej części obszaru badań, znacznie wolniej zaś w strefie środkowej (rysunek 5).

RYSunEK 5. Zmiany liczby stad bydła w Karpatach Polskich (2004 rok = 100)

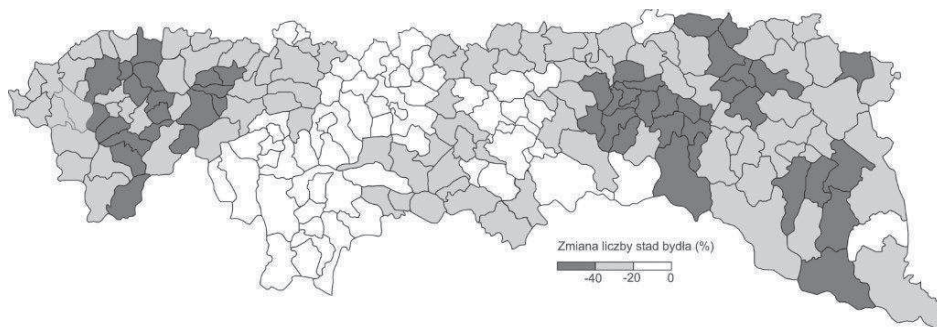
FIGURE 5. Changes in cattle herd numbers in the Polish Carpathian Mountains (2004 = 100)

Źródło: Na podstawie rejestru ARiMR.

Procesy wycofywania się gospodarstw z utrzymywania bydła bardzo szybko przebiegają na Żywiecczyźnie, Pogórzu Środkowobeskidzkim i w Bieszczadach (rysunek 6). Gminami, gdzie liczba stad bydła zmniejszyła się w badanym okresie o ponad połowę, były: Cisna (–57,1%), Brzozów (–54,9%), Jedlicze (–54,6%), Jasło⁴ (–53,5), Gilowice (–52,2), Koszarawa (–51,6), Krosno (–51,6) i Miejsce Piastowe (–50,6).

Przez wiele wieków człowiek wydierał górą kolejne skrawki ziemi, przenosząc swoje siedliska coraz to wyżej i prowadząc produkcję w warunkach coraz mniej korzystnych. Umożliwiało to zaspokajanie podstawowych potrzeb życiowych kolejnym pokoleniom, ale również pozwalało na kształtowanie przestrzeni. Obecnie coraz większą uwagę poświęca się pozaekonomicznym funkcjom rolnictwa, w tym również pielęgnacji krajobrazu. Nie jest to jednak możliwe bez utrzymania produkcji rolniczej jako takiej, a w warunkach górzystych, gdzie produkcja połowa jest bardzo utrudniona, szczególnego znaczenia nabiera utrzymanie produkcji zwierzęcej (szczególnie zwierząt trawożernych). Niewątpliwie kontynuacja chowu bydła w obecnej formie, gdy przeważają go-

⁴ Ewidencja nie uwzględnia rozdziału między gminą wiejską i miasto, jeżeli są to jednostki sąsiadujące ze sobą i posiadają taką samą nazwę, dlatego w przypadku takich jednostek jak Jasło dane są sumą obszaru gminy wiejskiej i miasta.

RYSUNEK 6. Skala procesu likwidacji stad bydła w Karpatach Polskich w latach 2004–2009
 FIGURE 6. Limiting of cattle herd numbers in the Polish Carpathian Mountains in 2004–2009
 Źródło: Na podstawie rejestru ARiMR.

spodarstwa utrzymujące od 1 do 3 sztuk bydła, nie jest możliwa zarówno ze względów ekonomicznych, jak i społecznych. Jednak aby zahamować dalsze ograniczanie pogłowia zwierząt, konieczny jest proces koncentracji, który nie będzie zagrażał środowisku naturalnemu.

Proces koncentracji produkcji następuje również w Karpatach Polskich, ma on jednak głównie charakter koncentracji punktowej (zwiększanie liczebności zwierząt w nielicznych stadach przy jednoczesnym zmniejszaniu pogłowia w danej jednostce terytorialnej). Niewiele jest jednak gmin, gdzie przeważają procesy koncentracji produkcji, natomiast w zdecydowanej większości gmin obserwowane są zjawiska wykluczania kolejnych gospodarstw z chowu bydła, prowadzące do marginalizacji znaczenia tej gałęzi produkcji.

PERSPEKTYWY CHOWU BYDŁA WOBEC ZMIAN WE WSPÓLNEJ POLITYCE ROLNEJ

Na chów bydła silnie oddziałują procesy restrukturyzacji w sferze produkcji. I tak na przykład liczba gospodarstw zajmujących się w Polsce produkcją mleka maleje z roku na rok. W 2007 roku produkcja mleka na zaspokojenie potrzeb własnych oraz najbliższych sąsiadów prowadzona była w ponad połowie gospodarstw utrzymujących krowy mleczne. Przeciętne stado w Polsce jest kilkakrotnie, a produkcja i dostawy mleka na 1 gospodarstwo kilkunastokrotnie mniejsze niż średnio w UE-15. Świadczy to o niskim poziomie koncentracji produkcji w rodzimych gospodarstwach.

Krajowi producenci bydła wciąż mają wiele do nadrobienia w stosunku do producentów w 15 krajach Unii Europejskiej. Seremak-Bulge [2008] wskazuje, że: „...wzrost koncentracji chowu bydła mlecznego jest więc ciągle najpilniejszym zadaniem stojącym przed polskim mleczarstwem, jeśli ma ono pozostać konkurencyjne. Jest to tym pilniejsze, że szybko rosną koszty produkcji i wymagania dochodowe rolników, którzy coraz większą uwagę przywiązują także do jakości życia i czasu pracy”.

Istotną kwestią dotyczącą chowu bydła jest kwota mleczna. Komisja Europejska zapowiedziała całkowite zniesienie kwot mlecznych, a ostateczny rok ich funkcjonowania to 2015 [Stulich 2009]. Po tym terminie produkcja i skup mleka będą w UE obowiązywały na innych zasadach. Całkowita likwidacja kwot mlecznych spowoduje szereg zmian zarówno u producentów, jak i w zakładach zajmujących się przetwórstwem mleka. Producenci mleka będą mogli zwiększać produkcję mleka bez ryzyka ponoszenia w przyszłości kar za przekroczenie indywidualnych kwot mlecznych. Możliwa będzie także szybsza koncentracja stad bydła i zwiększenie skali produkcji mleka. Produkcję mleka będą mogli rozwijać również nowi producenci. Rolnicy zostaną odciążeni od dodatkowych kosztów, jakimi były wydatki ponoszone w związku z zakupem kwoty mlecznej. Następnym argumentem przemawiającym za zniesieniem kwotowania jest możliwość sprzedaży mleka poza obszarem UE, jak również lepsze wykorzystanie nadmiaru surowca. Kolejny plus to zmniejszenie biurokracji, którą rolnik i tak w dużej mierze jest już obciążony.

Jednak zniesienie kwotowania niesie także negatywne skutki. Najbardziej niekorzystną sytuacją dla rolników może okazać się spadek cen surowca w skupie, co bardzo mocno wpłynie na wyniki ekonomiczne osiągnięte przez gospodarstwa. Drugą konsekwencją będzie spadek wartości dodanej, bowiem kwoty, stanowiące wartość rynkową, zwiększają wartość gospodarstwa, a zniesienie kwotowania oznacza, że rolnik pozbawiony zostanie tej wartości.

Zanim nastąpi całkowite odejście od kwotowania mleka, zachodzić będą stopniowe zmiany w polityce rolnej, mające na celu złagodzenie negatywnych skutków tego procesu. Oprócz zwiększania kwot mlecznych średnio o 1% rocznie [II Regulacja... 2009], będą obowiązywały inne zasady naliczania opłat karnych za przekroczenie kwot mlecznych, co ma zmotywować rolników do właściwego kalkulowania zapotrzebowania na kwoty. Ponadto zmieni się granica koniecznego wykorzystania kwoty, która zostanie zwiększona do poziomu 85%. Planuje się również udzielenie gospodarstwom dodatkowej pomocy w kontekście restrukturyzacji sektora. Kraje członkowskie Unii Europejskiej będą mogły udzielać dodatkowego wsparcia gospodarstwom mlecznym w wysokości do 55% rocznych limitów płatności bezpośrednich, przysługujących producentom mleka w danym kraju [Nitecka 2009].

Równie kontrowersyjnie przedstawia się sytuacja producentów bydła mięsnego. Ta grupa wychodzi z postulatami, że właściwym rozwiązaniem dla obszarów zielonych, a więc także dla obszarów Karpat Polskich, będzie zastąpienie różnych istniejących systemów subwencji bezpośrednich, występujących w starych krajach UE, jednolitą płatnością obszarową do powierzchni wypasanych. Rozwiązanie takie może przynieść szereg korzyści, m.in. wzmocnienie pozycji ekonomicznej gospodarstw, poprawę walorów środowiskowych i krajobrazowych, bioróżnorodności oraz poprawę dobrostanu zwierząt [www.bydlo.com.pl]. Z propozycją tą nie zgadza się jednak część krajów „starej” Unii.

Planowana likwidacja większości instrumentów wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej spowoduje, że unijni producenci zostaną mocniej wystawieni na bezpośrednią konkurencję wewnętrzną i zewnętrzną. Zniesie-

nie ograniczeń produkcyjnych ma według Komisji Europejskiej spowodować wiele korzystnych zmian. Nastąpi poprawa zdolności konkurencyjnych aktywnych producentów oraz przeniesienie produkcji do obszarów, gdzie może być ona kontynuowana po niższych kosztach. Polska jest jednym z krajów zaliczanych do tej grupy [Murawski 2009]. Jednak czy tak się stanie, jest wciąż jeszcze kwestią dyskusyjną. Opłacalność bezpośrednia produkcji bydła w dużej mierze zależy jest od zmian i koniunktury na rynkach światowych, a te, jak pokazują doświadczenia kilku ostatnich lat, mogą być różne i trudne do przewidzenia.

Zmiany zachodzące w ramach WPR powodują, że coraz częściej pojawiają się opinie, iż zatraciła ona swój pierwotny charakter i staje się przez to przyczyną wewnętrznych sporów między członkami Unii oraz krytyki szczególnie ze strony płatników netto do budżetu unijnego [Chmielewska-Gill 2008]. Warto przypomnieć, że przez pierwsze lata działania Unii WPR pochłaniała niemal 70% budżetu Wspólnoty. Obecnie wydatki na WPR to około 40% całego budżetu Unii, co oznacza, że średnio każdy obywatel Unii Europejskiej „przekazuje” tygodniowo około 2 euro na jej funkcjonowanie [Koszty WPR, 2010]. Państwa członkowskie coraz częściej dążą do realizacji interesów narodowych, przedkładając je ponad interesy Wspólnoty, a coraz mniej popularna staje się idea europejskiej solidarności.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Chów bydła w Karpatach Polskich ma bardzo bogatą tradycję, umożliwia wykorzystanie zasobów trwałych użytków zielonych oraz sprzyja konserwacji walorów krajobrazowych i kulturowych tego regionu. Za niekorzystne należy uznać procesy ograniczania pogłowia bydła na tym obszarze. Zaobserwowane w latach 2004–2009 zmniejszenie pogłowia bydła o 15,6% należy uznać za zjawisko niepokojące. Większa dynamika zmian liczby stad (–26,6%) wskazuje jednak na zachodzące w części gospodarstw procesy koncentracji ekonomiczno-organizacyjnej (głównie zwiększanie liczebności zwierząt w stadach).

W większości gmin zlokalizowanych w Karpatach Polskich dominują procesy wycofywania się z produkcji bydła, które mogą być również interpretowane jako symptomy upadku tej gałęzi produkcji na tym obszarze, a być może również upadku rolnictwa w ogóle. Na szczególną uwagę (i pomoc) zasługują obszary Beskidu Śląskiego, Beskidu Żywieckiego, Beskidu Makowskiego i Beskidu Małego oraz w zasadzie cały obszar górski i podgórski województwa podkarpackiego, gdzie proces wykluczania gospodarstw z chowu bydła jest najbardziej zaawansowany.

Przyczyny rezygnacji rolników z chowu bydła są niewątpliwie złożone, należy ich poszukiwać przede wszystkim w opłacalności produkcji oraz we wzrastających wymogach sanitarnych, szczególnie w odniesieniu do produkcji mleka. Polska Południowa i Południowo-Wschodnia, ze względu na niekorzystną strukturę obszarową gospodarstw i znaczne utrudnienia przyrodnicze w produkcji

rolniczej, jest obszarem, gdzie procesy rezygnacji z produkcji przebiegają i będą przebiegały w przyszłości szczególnie intensywnie. Na intensywność tych zmian wpływ będą miały m.in.: rozwój gospodarczy regionu (w tym możliwość podjęcia pracy poza gospodarstwem) oraz kształt wspólnej polityki rolnej po 2013 roku.

Chociaż zmniejszanie погоłowia bydła jest coraz częściej związane z koncentracją stad, to nadal jest to proces postrzegany i podnoszony jako problem obszarów wiejskich. Coraz mniej mieszkańców wsi utrzymuje się z pracy w rolnictwie, zwierzęta „znikają” z domowych zagrod, a naturalne pastwiska i łąki zastępowane są przez wypielegnowane trawniki. Utrzymywanie kultury i krajobrazu wsi staje się coraz trudniejsze mimo zwiększania zaludnienia na obszarach wiejskich. W sytuacji takiej warto pomyśleć o wsparciu dla tych producentów, którzy mimo utrudnień decydują się na utrzymywanie produkcji – w szczególności na obszarach Karpat Polskich, których obraz bez tradycyjnie wypasającego się bydła zdaje się być niepełny.

BIBLIOGRAFIA

- II Regulacja rynku mleka we Wspólnocie*, 2009. W: *Rynek mleka. Stan i perspektywy*. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Chmielewska-Gill W.: *Wspólna Polityka Rolna po roku 2013* (<http://www.fapa.com.pl/gfx/sa-epr/WPR%20po%202013-raport%2003-09.pdf>, 13.07.2011).
- Kautz S., 2009: *Szarże na marże*. „Hodowla i Chów Bydła” 7–8: 8.
- Koszty WPR, 2010 (<http://ec.europa.eu/agricultur>, 13.07.2010).
- Murawski M., 2009: *Stanowisko Polski w sprawie uwolnienia kwot mlecznych w UE po 2015 roku*. „Przegląd Mleczarski” 3: 20–21.
- Musiał W., 2008: *Ekonomiczne i społeczne problemy rozwoju obszarów wiejskich Karpat Polskich*. IRWiR PAN, Warszawa.
- Nitecka E., 2009: *Polskie mleczarstwo na progu 2009 roku – przewidywane zmiany uwarunkowań*. „Przegląd Mleczarski” 3: 22–23.
- Nowak W., Mikuła R., 2008: *Wątroba najważniejsza*. „Hoduj z głową. Bydło” 2: 14.
- Pawlak H., 2008: *Jak dawniej w Polsce bydło chowano*. „Hodowla i Chów Bydła” 6: 21–23.
- Rymanowski P., 2009: *Mleczarstwo a marże sieci handlowych*. „Przegląd Mleczarski” 7: 20–21.
- Seremak-Bulge J., 2008: *Polski rynek mleczarski na tle świata*. „Przegląd Mleczarski” 11: 18–22.
- Sitnicki S., 1986: *Przyrodnicze uwarunkowania rozwoju*. Szkoła Główna Planowania i Statystyki, Warszawa.
- Stulich R., 2009: *Rolnictwo i przemysł rolno-spożywczy po 4 latach członkostwa Polski w UE*. „Przegląd Mleczarski” 2: 18–21.
- Szarek J., Szulc T., Żukowski K., 2009: *Historia wystaw polskiego bydła czerwonego w Polsce Południowej*. „Bydło” 3: 45–47.

CATTLE IN THE POLISH CARPATHIANS - SPATIAL DIFFERENCES AND DYNAMICS OF CHANGES

Abstract. The paper deals with the problems of concentration and suspension of cattle breeding activity on farms located in the Carpathian region of Poland. The main purpose of the conducted investigations was to delimit the areas of the Carpathian region in accordance with changes in the scale of cattle production recorded in the period between 2004 and 2009. Basing on the data from the Agency for Restructuring and Modernization of Agriculture

(ARiMR) an analysis of changes in the number of cattle and cattle herds kept in individual communes was conducted. Prospects for cattle breeding on farms located in the Carpathian region were also discussed in the light of changes in CAP. The results of the conducted research show that in all communes of the region a decline occurred in the number of cattle herds and, consequently, in the number of cattle during the analyzed period. The decline was particularly steep in the mountainous and foothill areas of the Podkarpackie province. In 2004–2009 the number of cattle diminished by 15.6% and the number of herds by 26.6%. These figures can be interpreted as an expression of the process of economic-organizational concentration (growth in the number of animals forming a herd mainly). Unfortunately, the process of the concentration of production is slower than the process of withdrawal of farms from cattle breeding, which may have negative consequences for the landscape of the Carpathian Mountains.

Key words: cattle, agricultural farm, the Carpathian Mountains, the cattle population, cattle herd